Recensions bibliogràfiques

VARIA

ACTAS DO II CONGRESSO NACIONAL DE NUMISMATICA, Porto, 2-4 Julho de 1982, *Nummus*, 2.ª Série, vol. IV/V/VI, Porto, 1981-1983.

La revista Nummus de la Sociedade Portuguesa de Numismatica, de Porto, s'ha fet càrrec de la publicació de les Actes del II Congrés Nacional de Numismàtica de Portugal.

La nostra Societat Catalana d'Estudis Numismàtics fou representada pels senyors L. Villaronga i J. Pellicer, president i vice-president, respectivament, de l'entitat.

L'èxit d'aquesta reunió queda palès pel contingut de les comunicacions presentades,que foren les següents:

M. CASTRO HIPÓLITO. As moedas gregas da Serra do Pilar (Vila Nova de Gaia).

ANTONIO BELTRÁN MARTÍNEZ. Problemas que plantean las monedas con inscripciones ibéricas.

L. VILLARONGA. Necesidades financieras en la Península Ibérica, durante la Segunda Guerra Punica y Primeiro Levantamento de los Iberos.

ROSA VARELA e MÁRIO VAREL GOMES. Novas moedas hispânicas de Balsa e Ossonoba.

MARIA CONCEPCIÓN AGÚNDEZ ARRIBAS. Breves notas sobre la circulacion monetária en la Meseta Norte del siglo I al III d. C.

PAULO A. F. DE LEMOS. Moedas dos primeiros reis. Evolução dos seus tipos. Atribuçã aos reinados e oficinas monetárias.

MÁRIO GOMES MARQUES, LUÍSA BLACK, MARGARIDA BARAHONA SIMÕES, ISABEL DE SÁ NOGUEIRA e BERNARDO DE SÁ NOGUEIRA. Subsídios para o esclarecimento de alguns problemas áa primeira metade do século XV.

MÁRIO GOMES MARQUES e JOÃO LOPES SAMPAIO. Moedas de cobre de Dom Duarte.

MÁRIO GOMES MARQUES, JOAQUIM FONTES PACHECO, PAULO FERREIRA DE LEMOS e VALDEMAR CORDEIRO. Alguns problemas da numária medieval portuguesa.

JOSÉ GODINHO MIRANDA. Duas moedas inéditas do séc. XVI, *cunhadas no Porto.*

FELIPE MATEU Y LLOPIS. La moneda portuguesa en España durante la Guerra de Sucesión.

JOSEP PELLICER I BRU. Los ponderales antiguos de la Peninsula Iberica.

RAUL GONÇALVES. Serrilhas, cordões ...e não só.

ANTÓNIO MIGUEL TRIGUEROS. Selecção de desenhos para moedas comemorativas.

FERNANDO M. P. MOUTINHO. O plano de emissões de moeda comemorativa nacional para 1982-1983 elaborada pela INCM.

ANTÓNIO MIGUEL TRIGUEIROS. A numismática na XVII Exposição Epropeia de Arte, Ciência e Cultura.
FERNANDO M. P. MORINHO. A comercialização de emissões de moeda comemorativa. Um problema típico de «marketing».
VALDEMAR CORDEIRO. O universo privilegiado dos moedeiros.
A. MARQUES PINTO. Sobre a quantidade e yualidade das medalhas contemporâneas.

A. N.

DATZIRA, Sebastià. «Aproximació a un intent d'estudi de la circulació monetària al Bages. Generalitats». *Dovella*, Revista d'Història i Art del Bages. Núm. 13. Manresa 1984, pp. 19-26.

Acurat estudi, que dóna en primer lloc les bases necessàries per a l'estudi de la circulació monetària, tot partint d'una ámplia i completa bibliografía. Analitza després les troballes de l'àrea estudiada que han estat registrades fins avui, tot assenyalant la trascendfincia d'un recull ampli i acurat, tan difícil avui de realitzar, tant per la manca de dedicació com per la ignorància o una legislació inoperant, que no afavoreix en absolut la detecció. Aquests fets fan que l'actual recull sigui realment pobre i sigui difícil de poder treure'n conseqüències definitives. L'autor assenyala també la necesitat dels repertoris documentals com a element complementari per a l'estudi de la circulació. Excellent treball, de títol excessivament modest, dins d'una revista d'aparença també modesta, però de gran qualitat.

M. CRUSAFONT

Guia-Catàleg Institut Municipal d'Història (Casa de l'Ardiaca), Arxiu Històric, Hemeroteca, Biblioteca, edició a cura de J. Sobrequés i Callicó. Ajuntament de Barcelona, Serveis de Cultura, Barcelona, 1983, 292 pp.

Tots els interessats pels estudis històrics hem de veure amb joia l'aparició d'aquesta Guia-Catàleg de l'Arxiu Històric de la ciutat de Barcelona, ja que se'ns ofereix així una eina ben útil de treball, tot facilitant-nos el coneixement i la consulta dels seus fons extraordinaris. Realment aquesta guia ens descobreix totes les possibilitats que ens proporcionen els materials documentals que l'Arxiu aplega, l'interés dels quals va més enllà de la història estricta de la ciutat de Barcelona. L'Arxiu compta amb els següents departaments: l'Arxiu Històric que conté tant documentació municipal, com d'altres institucions públiques catalanes i també de caràcter privat. La seva biblioteca és, sens dubte, una de les millors de Catalunya, però l'Hemeroteca és segurament encara més remarcable. Disposa també d'arxiu fotogràfic, premsa i documentació política i secció de gravats, plànols i cartografia, així com de filmoteca documental, reprografia i servei de restauració.

El que és menys sabut és l'existència d'un monetari dins de l'Arxiu i que, evidentment, és el motiu de la nostra ressenya. Es tracta d'un conjunt de 2.372 monedes de sèries i periodes molt diversos que segons una brevíssima nota inicial provenen d'excavacions fetes a la ciutat i també de llegats i compres. És llàstima que no poguem saber alguna cosa més de les seves procedències especialment quines són les peces aparegudes en les esmentades excavacions.

En un primer moment, pot sorprendre el fet de trobar aquest material numismàtic a l'Arxiu, quan depenent del mateix Ajuntament tenim una institució específica, com és el Gabinet Numismàtic de Catalunya, o bé el Museu d'Història de la Ciutat on hi van a parar els materials procedents d'excavació. Si reflexionem una mica sobre el caràcter mateix de la moneda veurem, però, que la seva associació a un arxiu és ben escaient, tant i més que a un museu. Recordem que la moneda és un document del passat equiparable a qualsevol altre document escrit, mentre que els materials aplegats en els museus són gairebé sempre testimonis

del passat. Recordem que aquest no és pas un cas aillat, ja que un dels monetaris més importants d'Europa està integrat dintre d'una biblioteca, la *Bibliotheque Nationale* de París.

Si el conjunt de l'obra que comentem és acurat i visiblement realitzat en cadascuna de les seves parts per veritables especialistes experts, no podem pas dir el mateix de l'apartat numismàtic, malgrat que fou encomanat al personal tècnic del Gabinet Numismàtic de Catalunya, senyors Pere Vegué, director i Marta Campo, conservadora. Qualsevol persona mitjanament versada en numismàtica s'adonarà de bon antuvi que en la descripció sumaria de les monedes, que lògicament ha d'ésser abreujada, però suficient per a una identificació exacta del tipus de cada peça, hi manca una dada fonamental, la referència bibliogràfica.

Recordem que fins i tot els catàlegs comercials de subhastes o vendes porten en sa major part, la corresponent indicació bibliogràfica, tot i que habitualment no han estat pas preparats per professionals universitaris, tècnics d'un museu monogràfic de la moneda com és el cas. Farem només referència a alguns exemples per a veure els problemes que això comporta i, al capdevall, la inutilitat de la relació publicada.

Un cas ben exemplar, de tot el que diem, és el billó mallorquí medieval, ja que en no poder saber per quin catàleg s'han regit els autors (hem de suposar que el de Heiss o bé el de Campaner), resulta que tampoc no sabem ni podem saber de cap de les maneres de quin tipus ni de quin regnat són les peces. Recordem que ambdos catàlegs esmentats són obra de Campaner, però de l'un a l'altre l'autor varià els criteris de les atribucions.

Els sisens de Terrassa ens forneixen un altre cas d'indeterminació greu per absència bibliogràfica, ja que n'hi ha de dos tipus ben diferents: els batuts a nom de la Universitat i els batuts a nom del Castell.

En classificar els diners de tern de Jaume I, en canvi, els autors prenen la precaució de diferenciar amb un 1 unes peces i amb un 2 unes altres. Hem de suposar que aquest misteriós distintiu numèric respon als dos tipus coneguts i, qui sap si les xifres 1 i 2 fan referència a l'ordre amb que aquests apareixen en l'obra de Botet.

En el cas de la peça 475 (un diner episcopal de Vic, que els autors assenyalen com atribuït al bisbe Pere), l'especial circumstància de que estigui reproduïda ens allibera del dubte de si es tracta de la moneda 153 de Botet, relativament corrent, o de la Botet 156, per ara única. Ambdos tipus són atribuïts per Botet, de manera implícita en el primer cas i explícita en el segon, al bisbe Pere de Redorta. Novament estàvem a les fosques, encara que en aquesta ocasió la foto ens fa conèixer que és la Botet 153.

No entrarem en el detall de l'impossible identificació dels senyals, ja siguin de Tarragona, Arbeca o d'altres indrets.

Passem ara a comentar altres greus defectes i errors en l'ordenació de les sèries en aquest llistat, realitzat pels actuals director i conservador titulars del Gabinet Numismàtic de Catalunya, la competència dels quals queda en entredit després d'analitzar el treball que ara comentem.

La segona part del repertori es titula «Sèries Peninsulars» (Medieval i Modern) i inclou Sicília, però no pas Castella, fet realment ben curiós. En canvi, en la part tercera titulada «Sèries no Catalanes», tant hi trobem monedes ostrogodes, com castellanes medievals (ja hem vist que Castella, al seu criteri no era peninsular) o hispano-musulmanes (que per insondables criteris geogràfics o potser històrics tampoc se les considera peninulars), etc. Per altra banda, les monedes dels diferents països de la Corona Catalano-Aragonesa van dividides per sèries: Catalunya, València, Mallorca, Aragó, etc., tot perdent-se la necessària visió de conjunt de quines monedes s'encunyaren en un moment donat dintre d'aquest aglomerat d'estats, units per la persona del rei i amb uns interessos polítics i sobretot econòmics molt lligats. Aquesta visió per sèries respon, evidentment, a l'interés disgregador sostingut i fomentat per l'historiografia centralista, però que des de Cata-

lunya no podem subscriure.

Aquesta visió disgregada fa, per altra banda, que els autors arribin a situacions que foren realment divertides si no sapiguéssim que es tracta de personal remunerat per l'erari públic com a numismàtics oficials, com és ara la de considerar que la moneda de Ferran el Catòlic és medieval a València i moderna a Catalunya.

Pel que fa a l'ordenació de la moneda de Catalunya trobem que les d'època medieval van en un mateix apartat, en el qual figuren primer les de Barcelona i a continuació les batudes en altres seques. No cal dir que així es barreja sense miraments la moneda comtal amb la local i la reial. Vertaderament encara s'entén menys per què les peces de la seca reial de Perpinyà, que té el mateix caràcter que la de Barcelona, han d'anar darrera de les emissions locals de senyals. Això ens fa pensar que Perpinyà deu ésser considerada com a seca local, o potser aquest tractament diferencial respon al fet de que avui Perpinyà depengui d'un estat diferent del que avui depén Barcelona. Evidentment, el més senzill i el més lògic fora ordenar les monedes medievals batudes a Catalunya segons l'autoritat que les encunyà, ya que això determina un caràcter i un context històric diferent en cada cas. Així tindríem les monedes comtals, les reials i les pròpiament locals.

Pel que fa a la moneda moderna, en canvi, es separen en sub-apartats ben diferents les monedes de Barcelona de les batudes en altres llocs. Aquesta separació, de la forma que hem assenyalat, hauria donat tot una lògica a la moneda medieval, però no la té pas per l'Edat Moderna, ja que en el cas de la moneda de la Guerra dels Segadors, o fins i tot durant la Guerra del Francès, es perd la necessària visió de conjunt. És a dir, que per a saber, per exemple, quins sisens a nom de Principat o a nom de Lluís XIII conté la col·lecció haurem de repassar la sèrie titulada «Catalana» (que vol dir de Barcelona) i després, molt més endavant, la titulada «Moneda Local» on hi trobarem les monedes dels diferents regnats d'època moderna batuts a les seques catalanes, menys Barcelona.

El que resulta del tot inadmisible és la subdivisió en «sèries provincials» per la moneda de Ferran VII i d'Isabel II, per més que Heiss, molt al gust decimonònic, les qualifiqui d'aquesta manera. Tampoc entenem massa la primmirada qualificació d'obsidional aplicada als duros de Tarragona de Ferran VII del temps de la Guerra. ¿No fora més fàcil agrupar tota la moneda de la Guerra del Francès i ordenar-la segons hagi estat fabricada pels resistents o amb intervenció dels invasors? Si adoptem el criteri de crear una sèrie obsidional cada vegada que tenim una peça encunyada en una ciutat en situació de setge haurem de fer-ho així en tots els casos. Per exemple el croat de l'Arxiduc del 1706 també haurà d'ésser obsidional, malgrat el seu aspecte regular, ja que aquell any la ciutat fou assetjada.

Vertaderament aquests excessos de zel per part dels redactors del llistat, tot introduint sèries obsidionals, contrasten amb la poca cura que tenen en deixar barrejar amb la moneda altres objectes que no ho són, com és ara els ponderals (núms. 468 i 471, per exemple). En aquest cas no és sols justificat, sinó estrictament necessari de crear per aquests objectes paramonetaris una secció específica.

Encara trobem altres incongruències. En el cas del doble sou de Perpinyà de l'any 1644 al 1646 (núms. 835-837) es diu «sense nom de rei», la qual cosa és certa, però el curiós és que també és sense nom de rei la moneda de Barcelona d'Alfons I, o el diners de Ramon Berenguer III i IV i no per això els autors han deixat de dir que correspon a aquests sobirans. Per què, doncs, no es dóna aquesta moneda al seu monarca corresponent? ¿És que hem de suposar que el personal del Gabinet Numismàtic de Catalunya ignora que per aquells anys a Catalunya, i també a Perpinyà, hi regnava Lluís XIV de França?

Realment és una llàstima que la direcció de l'Arxiu s'hagi vist en certa manera obligat a confiar aquesta tasca a un departament del propi municipi com és el Gabinet Numismàtic de Catalunya. Per altra banda, és ben segur que el director de l'obra no podia imaginar un resultat tan deficient, acostumat com està a treballar amb col·laboradors competents i eficaços en el propi Arxiu, com certa-

ment ho són també la major part dels tècnics dels museus de la ciutat. Altres organismes oficials, com la Generalitat de Catalunya, s'han guardat de confiar a l'esmentat Gabinet treballs específics de numismàtica quan aquests han sorgit. Recordem que l'estudi de la important troballa de moneda comtal efectuada a Orrius l'any 1981, fou confiada a la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, clar reconeixement de la continua tasca científica que aquesta societat duu a terme.

ANNA M. BALAGUER

MATEU Y LLOPIS, F. Hallazgos monetarios (XXVI), *Numisma*, 168-173, 1981, 89-136, illustrat.

El professor F. Mateu continua amb la publicació de les troballes, essent descrites en aquest part els núms 1.612 a 1.667. Van precedits de comentaris sobre els més diversos temes històrics i numismàtics.

L. V.

SOMOZA, Julio. *De la Numismtica en Asturias*. Gijón, 1984. Vol. XV de la Monumenta Historica Asturiensia.

Miscel·lània d'estudis sobre numismàtica, escrita per un col·leccionista erudit. Comprèn des dels aspectes anecdòtics al catàleg de la pròpia col·lecció. Els apartats que més ens interessen són la relació de les col·leccions asturianes importants, tant públiques com privades i les dades sobre troballes. Trobàrem aquest llibre casualment a una llibreria d'Oviedo, amb motiu de l'estada per al *Congreso Nacional de Numismática* i creiem que cal donar-lo a conèixer dins el context dels estudiosos de la nostra especialitat a fi de contribuir que no es converteixi en obra gairebé impossible de localitzar, un cop exhaurida.

M. CRUSAFONT

II TROBADA D'ESTUDIS NUMISMÀTICS, *Gaceta Numismática*, núms. 74-75, setembre-desembre 1984, 303 pp.

Amb el tema «Troballes Monetàries. Sistematització» fou organitzada aquesta «II Trobada d'Estudis Numismàtics» per l'*Asociación Numismática Española* amb la col·laboració de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics. La trobada fou dirigida per Anna M. Balaguer i actuà com a coordinador Sebastià Datzira.

L'objectiu de la trobada era d'oferir d'una manera àmplia una oportunitat de fer conèixer notícies de moltes troballes, que sovint són silenciades per múltiples raons. A la vegada els organitzadors de la «Trobada» intentaren que aquestes informacions es presentessin de forma sistematitzada. Per això es distribuí una pauta model a seguir en la descripció de cada troballa.

En un article introductori, A. M. Balaguer, directora de la Trobada, exposà la importància de l'estudi i coneixement de les troballes com a font de dades per a la Història Monetaria. A la vegada féu un estat de la qüestió, molt realista, dels obstacles de tota mena que dificulten d'arribar a les informacions de les troballes. Aquests van des de les descripcions imprecises o errònies de descobertes monetàries publicades, als casos de troballes que han estat silenciades per por o també per ignorància, com també a aquelles monedes procedents d'excavació, o descoberta casual que han anat a parar a una col·lecció pública o privada i mai se n'ha donat notícia o això s'ha fet tants d'anys després que s'ha perjut ja memòria de dades importants. Tots aquests casos són il·lustrats amb exemples concrets de manera que és ben clar que les dades d'una descoberta s'han de recollir en el moment

d'efectuar-se la troballa. Quedà també prou clar que cal sistematitzar la informació per tal de no oblidar cap de les dades importants i també per a facilitar el futur treball de síntesi i d'interpretació de les descobertes de composició similar. Finalment l'autora parlà de l'estudi interpretatiu de les troballes, objectiu final de la laboriosa tasca de recull i sistematització.

Cal dir que l'èxit assolit per la «Trobada» queda ben reflectit en el volum doble de *Gaceta Numismática* on es publiquen les nombroses i interessants comunicacions presentades. No cal dir, també, que les actes d'aquesta «Trobada», que es celebrà el març, han vist la llum en un temps rècord, la qual cosa ha suposat un notable esforç tant per part de la direcció com de l'equip de redacció de *Gaceta Numismática.*

L'interès que ha mostrat l'*Asociación Numismática Española*, en aquesta com en tantes altres ocasions, de recolzar i fomentar els estudis numismàtics ha estat extraordinari. Una vegada més aquesta entitat de caire privat ha donat tot una lliçó a molts organismes oficials de caire acadèmic que tot i comptant sovint amb mitjans econòmics i humans no donen proves d'una eficàcia semblant. Tots els estudiosos de la història monetària hem, doncs, d'agrair a l'*Asociación Numismática Española* l'esforç que ha suposat l'edició d'aquest volum doble, però que en realitat és triple, de *Gaceta Numismática*, el qual recull en un sol tom totes les comunicacions presentades a la «Trobada». Aquestes foren les següents:

METODOLOGIA

Estudio de los hallazgos como fuente de datos para la historia monetaria, por Anna M. Balaguer.

Base de datos para los hallazgos monetarios, por M. Martín-Bueno, T. R. Volk y M. Campo.

MÓN ANTIC

Hallazgo de bronces ibéricos en Borriol, por L. Villaronga y M. García Garrido.

Hallazgo de Ases de Cárbula, por Josep Pellicer i Bru.

Hallazgos numismáticos en el término de Calatayud, por M.ª Almudena Domínguez y M.ª Pilar Galindo.

Hallazgos monetarios de denarios de IKALGUSCEN, por Ismael Moya Cotillas.

Tesorillo de Albánchez (Jaén), por Francisco de Paula Pérez Sindreu.

Troballa esporàdica de bronzes romans republicans, por P. R. Arriols i L. Villaronga.

Hallazgo en Vall de Uxó (Castellón) de un sextercio del emperador Claudio contramarcado «NCAPR», por Vicente Falcó Fuertes.

Tesorillo de sólidos de Arcadio y Honorio hallado en Jerez de la Frontera, por José M.ª Vidal Bardán.

MEDIEVAL

¿Un numerario visigodo de cobre?, por M. Crusafont i Sabater.

Troballes de moneda carolíngia a Catalunya, per Anna M. Balaguer.

Dos hallazgos hispano-árabes en Museos Nacionales: «CRUZ CONDE» (Arqueológico Nacional) y «HAZA DEL CARMEN» (Arqueológico de Córdoba), por Juan Ignacio Sáenz-Díez.

Un tesorillo de dirhemes almohades de Arcila, por Salvador Fontenla Ballesta.

Dues troballes de moneda comtal i episcopal fetes a la comarca d'Ausona el segle passat, per Josep Riera Masgrau.

Moneda medieval hispano-cristiana en Tiermes, por Carlos de la Casa Martínez.

El tesorillo de Astudillo, por Inmaculada Sáez Saiz i Mercedes Rueda Sabater.

MODERN I CONTEMPORANI

Utilización de monedas para fechar la realización de obras en el Monasterio de Santa María la Real de Fitero (Navarra), por Manuel M.ª Medrano Marqués.

Hallazgo de monedas españolas en los Países Bajos, por Kurt A. Dym.
Dos nuevas piezas recortadas de Santa Fe de Bogotá, por Octavio Gil Farrés.
Troballa a la plaça major de Manresa (Bages), per Sebastià Datzira i Soler.

VARIA
Hallazgos monetarios en Cataluña, por Josep Colomer.
Troballes monetàries a l'Església Vella de Rellinars, per Rafael Comas.

M. CRUSAFONT

MÓN ANTIC

ALFARO ASINS, C. Antiguo hallazgo de moneda en una tumba púnica, en *Homenaje al Prof. Martín Almagro Basch,* II, Madrid, 1983, 349-357.

Publicació de 77 monedes ebussitanes i 2 antoninians procedents d'una tomba d'Ebussus, guardades en el Museu Arqueològic Nacional de Madrid.

L. V.

ALFARO ASINS, C. Hallazgos monetarios en «Foso de Bayona» Villasviejas (Cuenca), *Cuenca,* 19 y 20, 1982, 79-84.

Presentació de 16 monedes trobades en aquell lloc pertanyents a finals del segle III i al II a. C.

L. V.

ALFARO ASINS, C. Las monedas de SEXS del MAN, *Boletín del Museo Arqueológico Nacional de Madrid,* I, 2, 1983, 191-197.

Catàleg de les monedes de Sexi guardades en el Museu Nacional de Madrid, amb totes llurs característiques pròpies.

L. V.

BASTIEN, P. *Le Monnayage de Magnence (350-353),* Numismatique Romaine, Essais, recherches et documents, I, 2e édition, Wetteren, 1983.

Exhaurida la primera edició d'aquesta obra editada l'any 1964, ha estat represa per l'autor que ha volgut, en editar-se la segona edició, no fer una simple reimpressió, sinó fer una obra nova, incloent noves monedes, nous tresors i aprofitar l'aparició del volum VIII del «Roman Imperial Coinage (337-364)», el qual dóna una excellent visió de conjunt del monedatge imperial del període Magnencià.

La solució triada per l'autor en fer l'ampliació, ha estat editar el contingut de la primera edició tal com era i afegir un suplement, la importància del qual es veu pel seu nombre de planes:

Primera edició, 236 pàgines i XVIII làmines.

Segona edició de la pàgina 237 a 350, són 114 pàgines de més i IX làm.

L'augment del 50 % del contingut posa de manifest la importància de la nova obra, on les noves monedes van numerades intercalant-se en el lloc corresponent del catàleg inicial.

Com a novetats remarcables assenyalem la publicació de tres lingots de plata de Kaiseraugst que porten la contramarca de Magnenci i un dels encunys monetaris trobat al Mosselle.

L'obra reeditada comprèn els següents capítols: I, Rappel historique; II, Les atéliers monétaires; III, Les problèmes des titulatures et des effigies; IV, Chro-

nologie des émissions; V, Technique monétaire; VI, Système monétaire. Metrologie; VII, Les imitations; VIII, Les trouvailles; Conclussions; Catalogue; Tableaux.

Magnenci, malgrat haver estat vençut fou el primer dels francs romanitzats que tingué un paper important a l'Imperi decadent, i en el seu curt regnat intervingué en el sistema monetari disminuint progressivament el pes de la «maiorina» i encunyant «solidus» de pes reduït.

Els esdeveniments militars d'aquest regne provocaren nombroses ocultacions de tresors, els quals en ser recuperats han fornit bon material d'estudi per a la recerca.

Nombrosos són els tresors afegits, i entre ells pertanyen a la Península, set a Portugal i tres a Espanya. Aquests darrers són els de Garciaz, Tarifa i Sarandón.

Moltes són les notícies històriques que afegeix en el suplement. En referència a les seques insisteix en l'obertura de la d'Amiens. Extensos són els comentaris sobre cronologia en la nova obra, s'estén sobre els medallons de bronze que eren distribuïts com a obsequi de fi d'any i particularment interessant resulta el nou tipus de «christogramme», havent estat molt discutit el missatge que ens porta, car en efecte: aquest símbol cristià, quin significat podia tenir a la Gàllia pagana? Per Magnenci més que el resultat d'una convicció personal és probable que fos el motiu d'un càlcul polític.

La importància d'aquesta obra queda palesa quan pensem que un regnat tan curt, que no arriba als quatre anys, pot arribar a donar tant de material. I el mèrit és de l'autor, que ha sabut recollir-lo i estudiar-lo amb tant d'encert posant a l'abast de tothom una obra definitiva sobre un emperador romà.

L. VILLARONGA

CAMPO, M. Las relaciones de Ebusus con el exterior a través de los hallazgos monetarios (siglos III-I a. C.), *Atti del I Congresso Internazionale di Studi Fenici e Punici*, volume primo, Istituto di Studio per la Civiltà Fenicia e Punica, Roma, 1983, 145-156.

Estudi de les monedes trobades a Ebusus i de les d'Ebusus trobades a altres llocs per deduir-ne les causes de la circulació monetària, la qual és comparada amb les exportacions de la ceràmica grisa eivissenca.

De les primeres emissions de moneda d'Ebusus del segle III a. C. no se'n coneixen fora de la illa; pel que fa a les del període 214-150 a. C., es troben abundants a la costa d'Alacant, boques del Roine i la Campània; en canvi, les del període 150-75 a. C. predominen al Llenguadoc i la costa africana d'Algèria. A Catalunya es troben en quantitat monedes d'ambdós períodes.

Es comparen les exportacions de la ceràmica grisa eivissenca amb l'expansió de llurs monedes, però manquen dades d'aquelles per poder deduir-ne resultats concrets.

Remarquem l'interès de l'estudi comparatiu entre les troballes de ceràmica i monedes de la illa d'Ebusus.

L. V.

CHAVES TRISTAN, F. Las cecas de Colonia Romula, Iulia Traducta y Ebora (II), *Numisma*, 168-173, 1981, 33-71.

En ACTA NUMISMATICA X, 1980, donàrem compte de la publicació de la primera part d'aquest treball, que contenia tot l'aparell crític. En aquesta, la segona part, va exposat el catàleg amb tot detall però sense cap ilustració. Així és com queda, doncs, el contingut que permeté aquell treball.

L. V.

DEROC, A. *Les monnaies gauloises d'argent de la Vallée du Rhône*, Études de Numismatique Celte, 2, Université de Besançon, París, 1983.

En el prefaci el professor Colbert de Beaulieu assenyala que les monedes estudiades en aquesta obra corresponen a la comunitat que després fou la base del regne de Lotari, emperador d'Occident.

Geogràficament, el Roine separa una zona rica en circulació monetària, la seva vora esquerra, de l'altra, la dreta, desproveïda d'ella.

En primer lloc classifica les monedes objecte d'aquesta obra en cinc tipus: monedes amb cap de cavall; monedes amb cavall galopant; monedes amb cabra salvatge; monedes amb hipocamp i monedes del genet.

Tracta després de les tècniques d'encunyació. Metrològicament aquestes monedes segueixen el sistema de les dracmes massaliotes lleugeres per acabar en les darreres emissions de les monedes del genet en el sistema del denari romà, del qual són quinaris. Segueix el capítol de «Tresors i troballes» i el d'«Atribucions».

Particularment interessant per a nosaltres és el problema de la cronologia. Som suspicaços a la cronologia baixa, generalment acceptada per alguns numismàtics francesos. Creiem que tot treball numismàtic ha de desenvolupar-se amb mètodes numismàtics, als quals després es podran afegir altres aspectes històrics, epigràfics, etc., però aquests en segon terme, no de manera determinant.

Generalment alguns numismàtics francesos prenen com a base fonamental per fixar la cronologia l'aspecte històric, i fan ajustar a llurs teories els documents numismàtics. I és així com arriben a acceptar una cronologia baixa, que no queda prou justificada pels documents numismàtics.

Per als tresors prenen un «terminus ante quem» que per a les monedes gal·les pot ésser de molts anys abans. Per a ells, el denari romà de Q. Marcivs Philippvs és imitat mig segle després de la seva emissió. Podríem afegir raons metrològiques, quasi totes les monedes tractades en aquesta obra són del mateix sistema que les dracmes lleugeres de Massalia, i sembla lògic que siguin coetànies amb elles, o sigui del segle II. I només ens resta considerar el que diu el mateix autor en afirmar que els mateixos arqueòlegs moltes vegades no accepten aquesta cronologia baixa. Creiem que ha arribat l'hora de seguir camins estrictament numismàtics i a partir d'ells arribar a les conclusions històriques i no com es fa algunes vegades de seguir el camí invers.

Acaba l'obra amb el capítol sobre les altres monedes de plata de la Provença. Una extensa i bona il·lustració junt amb gràfics i mapes fan de l'obra una magnífica eina de treball.

La finalitat del llibre s'acompleix puix amb ell arribem a tenir un coneixement total de les encunyacions de plata de la Vall del Roine i hem d'agrair a l'autor aquest fet, i més nosaltres numismàtics no francesos, que amb aquesta i altres obres similars ens anem formant una idea concreta de la numismàtica gàl·lica. Així, de la comparació amb els nostres problemes podem pel mètode comparatiu anar avançant en la recerca, puix la reacció romana creiem que segurament fou la mateixa a Hispània que a la Gàl·lia davant de fets similars.

L. VILLARONGA

DUPRE, N. Un lot de 13 antoninianus découvert à Belo en 1973, *Mélanges de la Casa de Velázquez*, XI, 1975, 535-543.

Les 13 monedes són del període de 262 a 269 d. C.

L. V.

ESCUDERO Y ESCUDERO, F. de A. Los templos en las monedas antiguas de Hispania, *Numisma*, 168-173, 1981, 153-203.

Estudi de les monedes antigues de Hispània que presenten un temple, les quals pertanyen a les seques de Malaca, Abdera, Ilici, Gades, Cartago Nova, Tàrraco, Emerita i Caesaraugusta.

L. V.

ETIENNE, R. et RACHET, M. *Le trésor de Garonne. Essai sur la circulation monétaire en Aquitaine à la fin du règne d'Antonin le Pieux (159-161)*, avec la Collaboration de J. N. BARRANDON, Cl. BRENOT, Ch. CARCASSONNE, J. GUEY, M. PICON, Bordeaux, 1984.

Tenim davant nostre un llibre preciós, el del tresor del riu la Garona, amb quasi 4.000 sestercis romans, la recuperació dels quals fou un episodi apassionant, obra del professor Etienne i els seus collaborador, que ens fa sentir vivament la necessitat de salvar per a la ciència els documents d'investigació, en aquest cas les monedes.

L'Iris, una draga, treient sorra i grava del llit de la Garonna anava abocant sertercis romans sense saber que estava treballant sobre un insòlit jaciment arqueològic, un vaixell enfonsat al riu.

Els autors ens presenten el meravellós salvament, i ho fan, a més de seguir els mètodes tradicionals amb els nous d'investigació, aplicant l'estadística matemàtica i l'anàlisi dels metalls.

Tota l'obra és perfecta i els mètodes desenvolupats serviran de model per a futurs treballs.

Disposem-nos a fruir del seu contingut i els breus comentaris que farem voldríem servissin d'esquer a la curiositat de tots vostès.

La recuperació de les monedes s'esdevingué en dues fases: la primera l'any 1965, de forma casual, amb el resultat de 939 monedes; la segona l'any 1970, portada a terme amb un pla previst, i es conseguiren 3.058 monedes. En total foren 3.997 peces, entre sestercis, dupondis i asos.

Abans d'entrar en matèria cal remarcar un punt extraordinari, no gaires vegades assolit. En efecte, el treball en equip que va saber dirigir el professor Etienne deixa arribar a conclusions definitives. Per l'estadística matemàtica ha comptat amb J. Guey i Ch. Carcassone, i per l'anàlisi dels metalls amb J. N. Barrandonn i Cl. Brenot.

Després de les generalitats i de les circumstàncies de la troballa es passa a la descripció de les monedes, essent catalogades 3.997 monedes entre sestercis, dupondis i asos.

El catàleg és precís i complet, trobant-se illustrades totes les variants de monedes, a més de les que essent iguals permetien l'estudi dels encunys que ha estat realitzat acuradament.

Per l'estudi dels retrats imperials disposem de fotos ampliades i la gran quantitat de material permet els autors aplicar-se en llur estudi i classificació.

Ens cal assenyalar una malifeta del treball mecànic: la moneda illustrada amb el núm. 12, no correspon a Galba sinó a Vespasià. Hi ha hagut, doncs, una transposició de fotos.

Al catàleg segueix l'estudi del tresor, que els autors divideixen en quatre parts, bo i titulant-lo «Les quatre significations du trésor de Garonne». Les quatre parts esmentades són les següents:

1. Significació històrica, la data del naufragi.
2. Significació numismàtica, estadística i anàlisi de metall.
3. Significació econòmica, el regne del sesterci.
4. Significació ideològica, circulació monetària i imatges de l'emperador.

Per la significació històrica es comparen primer estadísticament els dos tresors, arribant a la conclusió que del primer tresor falten de 600 a 900 sestercis dels

tres darrers emperadors, què eren les peces ben conservades i que escaparen a la intervenció.

Quant a la data del naufragi, després de l'estudi crític, s'arribà a l'interval de 25 de febrer de 159 al 7 de març de 161, donant les monedes recuperades una bona imatge de la circulació monetària a l'Aquitània en aquelles dates.

Quant a la significació numismàtica s'estudien primer els caràcters externs de la moneda: pes, diàmetre i posició dels encunys.

La metrologia és estudiada amb tots els seus paràmetres. Veiem que el pes mitjà de les emissions augmenta des de Galba, amb un sesterci de 22.62 grs., fins a Adrià, de 25.64 grs., quedant estable per Antoninus.

Pel que fa als diàmetres la dispersió és petita, anant disminuint de 34.72 m/m a 31.74 m/m.

La posició dels encunys és en gran majoria inversa, i comparant-la en relació al pes no s'estima cap particularitat.

Efectuats els corresponents estudis de correlació es demostra que existeix una bona correlació entre el pes i la cronologia de la moneda, augmentant aquell a mesura que la moneda és més moderna. Això és degut al desgast de les monedes, que és estudiat tot arribant a uns resultats teòrics d'un desgast del 0.176/0.174 % per any.

Aplicant aquests càlculs als sestercis d'Antoninus i tenint en compte la seva superfície es veu que el pes del sesterci teòric és de la talla de 13 monedes en lliura, en lloc de les 12 anteriors.

Segueix l'estudi metrològic dels dupondis, els quals en ésser menys nombrosos són estudiats en grups més amplis. Llur pes mitjà és un xic per dessota de la meitat del sesterci, augmentant amb la cronologia com succeïa amb aquells.

Pocs són els asos trobats, que corresponen a Vespasià, Titus i Adrià, essent sensiblement del mateix pes i diàmetre dels dupondis.

L'estudi dels encunys realitzat amb tota cura serveix per fer un càlcul estimatiu del volum de les emissions. En unes taules s'exposen les dades i s'arriba al resultat del número d'encunys utilitzats per any. Aleshores se'ns fa visible l'activitat del taller de Roma segons els anys.

Pels càlculs s'estima la producció de cada encuny en 10.000 monedes, per tant es pot pensar que durant el regnat de Trajà s'encunyaren uns 60 milions de sestercis.

Una altra de les novetas importants d'aquest llibre és l'estudi de la composició metàllica de les monedes, car s'hi han verificat 962 anàlisi. Aquest anàlisi han estat realitzats seguint dos mètodes: un d'atòmic per la fluorescència X, i un altre de nuclear, per l'activitat protònica.

Els resultats assenyalen una disminució del zinc des de Claudi a Antoninus Pius, passant del 19 % al 12.4 %.

Una de les explicacions de la disminució del contingut de zinc podria ésser resultat de les successives operacions de refosa, en les quals el zinc s'oxida i es volatilitza, podent arribar la pèrdua al 10.%.

A més, la fundició a Roma de les monedes colonials d'època de Trajà pot ésser el motiu de les variacions observades.

Aleshores s'arriba al plantejament d'una qüestió molt important: tots els asos del tresor de la Garona són de llautó (oricalc), però asos similars del Gabinet de París analitzats per aquest motiu són de coure.

Després de la reforma de Neró, el qual havia encunyat moneda de tots els valors de llautó, les emissions d'oricalc han alternat amb emissions d'asos de coure, sense distingir el valor del metall. Cal pensar si ho féu per sostenir una mena de prestigi. De totes maneres, els asos d'oricalc són atresorats i els de coure circulen i són perduts en els llocs habitats.

Segueix l'estudi estrictament numismàtic de l'ordenació de les emissions d'Adrià amb COS III, aconseguint-lo per la taxa de zinc.

En el capítol sobre el significat econòmic del regne del sesterci s'accepta que

el tresor de 1970 és una representació veritable de la circulació romana a l'Aquitània entre 159-161.

S'estudien les varietats presents en el tresor i les que falten, comparant-les amb els graus de raresa del RIC i els preus del Cohen. En general, les peces rares falten en el tresor mentre que les corrents s'hi troben presents del 37 al 67 %.

L'afirmació dels autors en qualificar el període com del «regne del sesterci» queda palès en estudiar comparativament amb les taules de Reece la relació dupondi-as/sesterci, la qual va disminuint progressivament en el primer segle mentre que s'accentua en el regne d'Antoninus Pius, tota vegada que en el tresor de la Garona la «ratio» és baixíssima significant que el sesterci regna totalment.

Aquesta originalitat de la baixa «ratio» per les monedes del tresor de la Garona, quin significat econòmic té? Reece proposa que això és degut a l'inflació, l'augment de preus fa desaparèixer les monedes de poc valor per innecessàries, ja que són utilitzades les més grans, tal el sesterci.

L'alça de preus és seguida per l'alça del nivell de vida, la moneda no es desvalora, essent el regne del sesterci un signe de salut econòmica per a tot l'occident. I els autors acaben dient: «Les Bituriges Vivisques de Burdigala pouvaient continuer de croire en l'éternité de l'empire».

Important és el capítol que tracta de la significació ideològica, afirmant els autors que l'emperador no encunya la moneda per finalitats econòmiques, sinó per fer patent el seu poder, per fer arribar un missatge a tot el món romà.

Per tal d'estudiar aquesta possibilitat es comptabilitzen les emissions per temes de revers dels regnats de Trajà i Adrià. Pel primer el benestar ve de la victòria, pel segon l'anti-Trajà, el benestar arriba pel savi govern de l'univers. En la finalitat, el benestar, hi ha continuïtat, en la forma hi ha canvi, essent Adrià el més «civil» dels emperadors.

Un document excepcional és el llibre que acabem de comentar, el qual ha estat estudiat afegint als mètodes clàssics els més moderns de l'estadística i de l'anàlisi de metalls, i malgrat el complet estudi encara els autors són conscients que resten aspectes per a estudiar, però el treball ha estat realitzat magistralment i amb estreta col·laboració amb experts especialistes.

Acaben els autors assenyalant que el document que publiquen és excepcional per quatre motius:

1. Per la data 159-161.
2. Per la gran quantitat de monedes.
3. Per permetre aquesta circumstància l'estudi estadístic i l'anàlisi.
4. Per l'impacte econòmic a l'Aquitània i pel missatge que envien els emperadors.

Elogi a fer? El llibre se'l fa sol. Agafeu-lo i apassionadament el llegireu, l'estudiareu i sentireu el seu fi. Nosaltres voldríem que el seu missatge fos inacabable.

L. VILLARONGA

GIARD, J-B. *Le monnayage de l'atelier de Lyon. Des origines au règne de Caligula (43 avant J.-C. - 41 après J.C.)*, Numismatique Romaine, Essais, recherches et documents, XIV, Wetteren, 1983.

Dintre del monumental Corpus de les monedes de la seca de Lugdunum, acaba de publicar-se el primer volum, que junt amb el segon seran l'obra de J-B. Giard, comprenent des de l'origen fins a Vespasià (81) i Clodius Albinus (196-197). Els volums del 3 al 8è són obra de P. Bastien, i comprenen des de la reobertura de la seca per Aurelià, l'any 274, fins el tancament definitiu cap a l'any 421. D'aquests volums han estat publicats del 3er al 6è, dels quals ja hem donat la recensió.

Giard en fer la presentació dels materials estudiats ens adverteix que no vol en la seva obra donar-nos una imatge total de la seca, sinó que sigui el reflex

de les col·leccions estudiades, de les quals són com pedres precioses les monedes escollides.

Ens exposa magistralment els fets històrics entorn a la fundació de la seca de Lugdunum, en la qual es comença a batre moneda l'any 43 a.C., amb una emissió avui molt rara, d'oricalc, de L. Munativs Plancvs amb la llegenda COPIA FELIX. Després segueix l'abundant emissió de quinaris de Marc Antoni i més tard, l'any 28/27 a.C. els asos colonials uncials amb COPIA.

El gran taller imperial comença a batre moneda l'any 15 a.C. Les seves emissions serveixen per a pagar l'exèrcit romà de la Gàl·lia i del «limes» romà, però també té una altra finalitat, la de reforçar el prestigi de la família imperial i del seu govern.

La seca de Lyon és organitzada com una seca militar, lluny de les mirades del Senat, batent-se la moneda com si ho fes un «imperator» en campanya amb tota llibertat.

Senyalem i transcrivim algunes de les idees de Giard, puix amb elles veurem la importància de la seva obra, i seran una mostra per explicar-nos el per què d'aquestes encunyacions. «No eren les preocupacions econòmiques les que induïen a l'emperador a ordenar una emissió monetària sinó l'interès polític del moment, una victòria militar a celebrar, donacions a repartir, pagaments a l'exèrcit»; «La iniciativa d'August amb el seu sistema, contribuir a mantenir l'ús del sesterci-moneda de compte en les escriptures»; «La moneda de compte sembla identificar-se amb la moneda real».

I així, podríem seguir transcrivint paràgrafs sencers puix el contingut del llibre és concentrat i tot ell d'un gran interès. Encara transcrivim: «Els qui utilitzen la moneda podrien prescindir d'alguns valors que en altres temps havien estat considerats necessaris per al bon ordre dels negocis, en lloc de pagar llurs compres, dia a dia, amb moneda petita de bronze, acumulaven llurs deutes que acabaven per pagar, després d'uns quants mesos, en denaris o auris».

Segueix l'autor amb un dels temes més apassionants, com són les proves per assignar a Lugdunum el lloc on es bateren les emissions que no porten el nom de la seca. Els seus arguments, encara que restringits i de caràcter hipotètic són importants, els fonamenta en l'estil i la troballa dels encunys i de les monedes.

L'Altar de les Tres Gàl·lies que consagrà Drusus l'any 10 a.C. el considera l'autor com el signe distintiu de la seca de Lugdunum, i resulta evident per les troballes monetàries. L'efígie d'August en aquestes monedes és exactament el mateix als auris, denaris i monedes de bronze.

Comenta críticament i no accepta la teoria de que les monedes amb el cap nu d'August siguin lioneses i en canvi romanes les que porten la corona de llorer. Per a ell, totes han estat encunyades conjuntament.

Molt important és el tema de la troballa dels encunys monetaris. Quatre d'ells foren trobats a Calahorra i es troben guardats a l'I.V.D.J. Correspon a August i el revers és el de Caius i Lucius. D'aquest testimoni dedueix l'existència a Espanya d'un taller secundari per a l'encunyació de moneda d'or i de plata. Dels altres encunys, quinze foren trobats a França i un a Itàlia, assenyalant-se, doncs, que la majoria dels encunys pertanyen a Lyon.

L'emissió d'auris i denaris comença l'any 15 a.C. amb la titulatura de IMP.X. Coincidint amb la consagració de l'Altar de Lugdunum l'any 10 a.C. l'emissió amb IMP XII.

Important en si mateix i pel que fa a nosaltres és l'estudi de les emissions de bronze de l'Altar de Lugdunum. Són sestercis, dupondis, asos i semises, totes amb la mateixa tipologia i d'un sistema d'un as de poc més de 11 grs., igual que les primeres emissions de Caesaraugusta, però una de les emissions, la 116-117, atribuïda per Giard a un taller auxiliar de Lugdunum, presenta l'as de 9.24 grs. pes molt baix i proper al de les monedes de Tàrraco.

La cronologia de les emissions d'August és estudiada, presentant l'autor idees interessants sobre la posició jeràrquica de Caius i Lucius en les monedes, estimant

que la marca X indica que és obra d'un taller secundari. Pel que fa a la contramarca VAR presenta el context històric que la motiva.

De Tiberi són estudiades les seves emissions: DIVOS AVGVST; a nom de Tiberi; quinaris d'or i l'emissió amb PONTIF MAXIM.

Es pregunta Giard si la seca és tancada temporalment o bé continua en activitat en pujar a l'imperi Calígula, estudiant críticament les diverses possibilitats i acabant amb la discussió cronològica.

Pel que fa a la metrologia, anàlisi de contingut de metalls i estimació del volum de les emissions, deixa entreveure una certa inseguretat per les dades, deixant per altres moments llur estudi.

Malgrat l'afirmació de l'autor, de que no ha volgut donar-nos una visió total de les emissions del taller de Lugdunum, el catàleg comprèn 187 tipus amb més de 1.300 monedes, la qual cosa representa una gran quantitat de materials.

Al catàleg, d'una gran precisió, amb l'estudi dels encunys de totes les monedes, s'adjunten uns gràfics demostratius dels enllaços entre les emissions d'auris i de denaris, la qual cosa posa en evidència que foren encunyats amb els mateixos encunys.

La il·lustració d'una perfecció poques vegades aconseguida, millorada per l'excellent conservació de les peces reproduïdes.

Tenim davant de nosaltres un dels grans llibres de la Numismàtica romana.

L. VILLARONGA

GILLILAND, H. Ebusus: an old mystery revival, *Journal of the Society for Ancient Numismatics*, Santa Mònica, Califòrnia, vol. 12, núm. 1 (1981), 4-5, ilust.

Consideracions entorn a les monedes de bronze d'Ebusus.

L. V.

GURT ESPARRAGUERA, J. M.ª Cambios en el predominio de los distintos valores monetarios en la circulación monetaria en la Hispania Alto-Imperial, *Pyrenae*, 17-18, 1981-82, 369-373.

Estudi comparatiu entre els diversos valors de les monedes de vàries mostres de la circulació monetària: Clunia, Conimbriga, Empòriun, Itàlica, Pollentia, Menorca, Maresme i País Valencià. La limitació de les mostres, de les quals no es donen quantitats en l'article, no permet arribar a resultats concrets.

L. V.

MANERA ROCA, E. Circulación monetaria en Mallorca, *Pollentia y la romanización de las Baleares*, Symposium de Arqueologia, Mallorca, 1983.

Comentaris sobre la circulació monetària a Mallorca fonamentats en la publicació de les notícies de troballes de monedes, essent recollides en el repertori unes 400 monedes.

L. V.

MARTÍN-BUENO, M. Circulación monetaria en la Región Leonesa: problemas numismáticos en el NW, *Lancia*, 1, León (1983), 187-198.

Comentaris generals sobre circulació monetària basats en escassos materials, la qual cosa limita les conseqüències.

L. V.

MOLINA FAJARDO, F. y LÓPEZ CASTRO, J. L. «Numismática antigua de Almuñécar», capítulo IX de *Almuñécar. Arqueología e Historia*, dirigida por F. Molina Fajardo, Granada, 1983, 179-204, XIV láminas.

Dintre de l'obra sobre la ciutat fenícia de Sexi, que fou després el municipi de Firmum Iulium SExi, i que és estudiada sota els diversos aspectes arqueològics, s'inclou un capítol referent a les monedes de Sexi.

El catàleg comprèn 121 monedes, totes illustrades, amb comentaris generals sense presentar noves conclusions. És important pel material publicat.

L. V.

NOE SIDNEY, P. *The coinage of Metapontum*, Parts 1 and 2, with additiond and corrections by ANN JOHNSTRON, The American Numismatic Society, Numismatic Society, Numismatics Notes and Monographs, n. 32 and 47, New York, 1984.

El sol fet de la reedició de l'obra de P. Noe sobre el monedatge de Metapontum publicada els anys 1927 i 1931 demostra la seva importància.

El catàleg que ara es publica és el mateix de la primera edició, però s'hi ha afegit una llista d'addicions i dades de concordances amb els Sylloge Nummorum Graecorum, i a més s'hi han inclòs els recents treballs de recerca sobre les monedes de Metapontum.

És d'agrair a Ann Johnstron el treball fet per a posar al dia el llibre de P. Noe, obra de molta responsabilitat i de poc lluïment, i esperem per aviat que ens arribi la tercera part projectada per P. Noe i que no arribà a escriure, i que ara queda en mans de l'autor de la reedició i revisió que comentem.

L. V.

RIPOLL, E., NUIX, J. M.ª, VILLARONGA, L. Les contramarques «Dofí» i «DD» de les monedes d'Empòrion, *Rivista di Studi Liguri*, XLVI, Gennaio-Dicembre 1980, N. 1-4, Bordighera, 1983, 53-63.

Estudi fet amb materials procedents de les excavacions d'Empòrion que permet datar l'aplicació de les contramarques en temps de Calígula i el de la partició de les monedes a partir de l'any 30 d.C.

A. N.

RIPOLLÉS, P. P., VILLARONGA, L. La chronologie des monnaies à la croix de poids lourd d'après les trésors de l'Espagne, *Keltische Numismatik und Archaelogie*, Veröffentlichung der Referate des Kolloquiums keltische Numismatik vom 4. bis 8. Februar 1981 in Würzburg Herausgegeben von G. Grasmann, W. Janssen und M. Brandt, BAR International Series, 200, Oxford, 1984, 339-357.

Es discuteix el problema de la cronologia de les monedes «à la croix» de pes alt, d'uns 3.40 grs., amb el testimoni dels tresors de la Península Ibèrica, de Drieves, Valèria i La Plana d'Utiel, els quals presenten les dites monedes i foren amagats durant la segona guerra púnica, deduint-se una cronologia corresponent a finals del segle III a.C.

A. N.

SERAFÍN PETRILLO, P. Oro ed argento in alcuni emisioni dei Barcidi, *Rivista di Studi Fenici*, vol. XI, Supplemento, 1983, 75-81.

Es donen resultats d'anàlisi d'algunes monedes hispano-cartagineses.

L. V.

UTRILLA, P., REDONDO, G. Monedas de bronce de época constantiniana halladas en la Cueva de Abanutz (Navarra), *Principe d Viana*, 40, 1979, 31-39.

Trenta monededes de Constantí a Valentinià II.

L. V.

VEGA DE LA TORRE, J. R. Datos numismáticos del yacimiento de Hoyos de Tozo (Burgos), *Boletín Instituto Fernán González*, 191, 1978, 205-211.

Lot de 4 monedes de Constant i un altre de 17 de Constant a Constanci II.

L. V.

VIDAL BARDÁN, J. M.ª Aproximación a la circulación monetaria de Baelo Claudia (Bolonia, Cádiz), *Homenaje al Prof. Martín Almagro Basch*, III, Madrid, 1983, 371-378.

El material estudiat és el provinent de les excavacions de l'any 1917 i el publicat pels francesos l'any 1974, tractant-se en total de 193 monedes.

No es dóna el catàleg de les monedes sinó unes taules i gràfics on va classificat el material per períodes, des de l'any 195 a.C. fins el 408 d.C.

L. V.

VIDAL BARDÁN, J. M.ª La circulación monetaria de Villaricos según los fondos del Museo Arqueológico Nacional, *Museos*, 2, Madrid, 1984, 15-23.

S'afegeixen a les monedes de Baria publicades anteriorment les monedes trobades en aquell lloc durant les excavacions de L. Siret de principi de segle, les quals es reparteixen així: 2 púniques; 13 ibèriques; 7 hispano-romanes; 8 romano-republicanes; i 33 romano-imperials. En total són 157 monedes.

Aquests materials permeten a l'autor treure determinades conclusions sobre la circulació monetària.

L. V.

VILLARONGA, L. Diez años de novedades en la numismática hispano-cartaginesa, 1973-1983, *Rivista di Studi Fenici*, vol. XI, Supplemento, 1983, 57-73.

L'abundant informació arribada principalment d'Andalusia permet revisar l'obra de l'any 1973, afegint-se nous tresors, troballes esporàdiques, monedes inèdites i abundós material, la qual cosa permet confirmar o rectificar els supòsits presentats en aquell llibre.

A. N.

VILLARONGA, L. Las primeras emisiones de monedas de bronce en Hispania, *Papers in Iberian Achaelogy*, edited by T. F. C. BLAGG, R. F. J. JONES and S. J. KEAY, BAR International Series, 193, Oxford, 1984, 205-215.

Estudi estadístic de les primeres emissions de monedes de bronze d'Hispània. Són les d'Ebussus, Rhode, Gadir, Kese, Arse, Obulco, Castulo, Malaka i Sexi. Pertanyen a finals del segle III a.C., essent anteriors a l'any 211 i batudes en un sistema metrològic de 8.39/8.69 grs.

A. N.

VILLARONGA, L. La moneda de TVRRI.REGINA, *Numisma*, 177-179, 1982, 53-58.

Estudi de les monedes de la seca de Turriregina que permet fer la seva classificació en diverses emissions. Inclou els números 2 i 4 de Vives, que queden definits amb tota evidència. Per la procedència de les troballes es pot situar la seca cap a Reina (Badajoz), la qual cosa el topònim confirma.

A. N.

WAGGONER, N. M. *Early Greek coins from the Collection of JonAthan P. Rosen*, A N S, Ancient coins in North American Collections, n. 5, New York, 1983.

Continua l'activitat de publicacions de l'American Numismatic Society, oferint-nos ara el catàleg de la col·lecció de monedes gregues de J. P. Rosen.

Es tracta d'una bona col·lecció especialitzada en les primeres emissions de monedes gregues, totes elles de gran raresa i que es troben representades en molt pocs exemplars en les col·leccions.

El conjunt compren 770 monedes, essent-ne especialment abundants els petits divisors.

Hem de remarcar que el primer problema que presenten moltes d'aquestes monedes és el de la seva atribució. Aquesta és estudiada i comentada en el catàleg, servint-se d'una extensa bibliografia que conté fins les darreres novetats, i de la qual s'obté la cronologia.

Ho veiem especialment en els exemplars núms. 244 a 409, un total de 166 monedes, les quals pertanyen a seques incertes de l'Àsia Menor, del període comprès entre el segle VII i el V a.C., les quals són classificades pel seu patró metrològic: milesià, focaic, aeginètic i euboic-àtic.

De les monedes més antigues, les de Lydia, segles VII-VI a.C. i les de Croesus, 561-546, hi ha una bona representació, amb 7 i 9 monedes respectivament.

Presenten un particular interès les de l'abundant sèrie de Cyzicus, números 411 a 522.

Una bona il·lustració i uns índex geogràfics, de tipus, de símbols, fan del llibre una bona eina de treball i lloc obligat de consulta per a les monedes anteriors al segle V a.C.

L. VILLARONGA

ZUDAIRE, E. Monetario del Colegio de Lécauz, *Principe de Viana*, 40, 1979, 41-49, 2 lám.

Descripció i extracte del catàleg d'unes 2.500 monedes, entre les quals hi ha la resta d'un tresor de moneda romana imperial.

L. V.

MEDIEVAL

I TROBADA D'ESTUDIS NUMISMÀTICS, *Gaceta Numismàtica*, 72, març, 1984.

Els dies 1 i 2 de març de 1983, l'*Asociación Numismática Española*, amb la col·laboració de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, organitzà aquesta primera «Trobada d'Estudis Numismàtics». El tema de la trobada era l'estudi del florí de la Corona Catalano-Aragonesa i el seu objectiu el de reunir el màxim nombre d'exemplars, tot reconsiderant la problemàtica d'aquesta valor monetari a la llum de les noves dades obtingudes i iniciar així el camí vers la formació d'un «corpus» del florí.

Aquesta I Trobada d'Estudis Numismàtics fou dirigida per M. Crusafont i Sabater i actuà com a coordinador A. M. Balaguer.

L'èxit assolit per la convocatòria de la Trobada fou ben notable, malgrat que la seva temàtica era molt monogràfica. Així es presentaren un total de quinze comunicacions amb els títols i dels autors següents:

El florí d'or català. Estat de la Qüestió, per M. Crusafont i Sabater.
Aportació a l'índex de raresa i a la circulació del florí, per P. R. Arriols.
Catàleg dels florins del Gabinet Numismàtic de Catalunya, per A. M. Balaguer.
Los florines de oro del Archivo Calicó, per Ferran Calicó Estivill.
Florins del Museu Alegre de Sagrera de Terrassa, per R. Comas.
Col·lecció particular de Rafael Comas, per R. Comas.
Els florins de la col·lecció de Moneda de Banca Catalana, per M. Crusafont i Sabater.
Una aportació al Corpus del Florí d'Or d'Aragó, per S. Datzira.
Aportació a la I Trobada d'Estudis Numismàtics, per J. Pellicer i Bru.
Los Florines del Museo Arqueológico Nacional, per M. Rueda Sabater.
Un florín de Pere III en el Museo Arqueológico Provincial de Burgos, per F. Sainz Varona.
Troballa a Launes (La Ribagorça), per M. Soler Balagueró.
Florins de l'Espasa en un Inventari d'Avinyó de l'any 1366, per J. Vilaret.
Aportació dels florins de l'Arxiu Villaronga, per L. Villaronga.
La Circulació del Florí de la Corona Catalano-Aragonesa segons les troballes i les notícies documentals, per A. M. Balaguer.

La Trobada comptà també amb una secció de tema lliure al qual foren presentades algunes comunicacions que han estat publicades en els núms. 71 i 73 de *Gaceta Numismática*.

A. M. B.

AGUIRRE, F. J., MOLES, C., ABON, M. P. *Catálogo de los archivos municipales turolenses (II)*. Teruel 1983.

Els repertoris documentals solen ésser una font de dades important de cara a la reconstrucció de la circulació monetària. Molts dels documents porten cites monetàries i això ens permet una estimació quantitativa.

En aquest cas, dels 300 documents medievals, gairebé 200 contenen cites de pagaments en moneda. L'àrea estudiada comprèn els pobles de Tronchon, Fuentespalda i La Fresneda (a part d'altres que no contenen documentació medieval). Es tracta del territori terolenc situat prop de la línia de contacte entre Catalunya i el Regne de València, per bé que cal tenir present la circulació del diner jaquès a l'àrea de Tortosa fins ben entrat el s. XIV.

Una anàlisi conjunta ens mostra el següent repartiment dels esments al llarg de la cronologia mitjans del s. XIII-1516:

Pagaments en sous o diners, indeterminats	67
Id. en moneda jaquesa	84
Id. en moneda valenciana (rals de València, de billó)	19
Id. en moneda barcelonina (diners)	14
Id. en florins d'or de la corona catalana	11
Id. en moneda castellana (maravedís)	1

Un breu anàlisi de les dades anteriors permet concloure que malgrat ésser dins l'àrea del diner jaquès, els nombrosos esments amb concreció d'aquesta moneda (84) enfront de les indeterminades que només indiquen lliures, sous o diners, demostren la presència en el mercat d'altres monedes. Aquestes són les monedes valencianes i barcelonines, amb xifres de presència no pas despreciable: 19 i 14 esments, respectivamente. En canvi la concurrència de la moneda castellana és pràcticament nulla (1 esment sobre 200 cites monetàries). Cal advertir que en

alguns casos la concurrència valenciana i barcelonina pot ésser inferior a la que indiquen els documents, ja que alguns dels documents han estat estesos a Barcelona o en poblacions valencianes i poden haver «traduït» els valors pagats per persones o municipis de l'àrea aragonesa en moneda jaquesa. En qualsevol cas, aquest fet retallaria només una petita part dels pagaments, amb més incidència sobre la moneda barcelonina. Cal apreciar també els esments de florins, que s'inicien a partir de mitjans del segle XIV i que, donada la feble encunyació a Saragossa, representen també una incidència de moneda no aragonesa.

En conclusió, malgrat l'encaix legal dels pobles estudiats dins l'àrea del diner jaquès, els poderosos pols econòmics de Barcelona i València, no deixen d'exercir la seva influència sobre aquest sector.

M. CRUSAFONT

ALFARO ASINS, C. «Tesorillo de blancas de Enrique III». *Boletín del Museo Arqueológico Nacional*, vol. I, núm. 1, 1983, pp. 89-92.

Los numismáticos no podemos dejar de observar con satisfacción la publicación de los tesorillos que van apareciendo y también de los muchos que aguardan tal suerte en colecciones públicas y privadas.

Presenta la autora un tesorillo de blancas de vellón del tipo castillo/león en orlas lobuladas, que a su criterio pertenecen globalmente a Enrique III. El conjunto fue descubierto en las cercanías de la Catedral de Córdoba, en fecha no especificada, y estaba compuesto por unas 104 monedas de las que el Estado pudo adquirir 84.

La autora atribuye estas piezas a Enrique III a pesar de que conoce su problemática atribución entre el tercero y el cuarto de los enriques. Como toda justificación alude a lo dicho por Gil Farrés en este sentido, pero no repara en que este autor al tratar del reinado de Enrique IV prevé (como así es efectivamente) la acuñación de este tipo. Por tanto, con los datos disponibles resulta evidente que la afirmación de la autora carece de todo rigor, más cuando se ha demostrado que la ausencia del ordinal «cartus» no es motivo para dejar de considerar como del cuarto de los enriques determinada pieza.

Llama también la atención la escasa y hasta deficiente bibliografía con que trabaja Carmen Alfaro. Entre los trabajos citados hallamos el consabido Ramón Benedito-Alvarez Burgos, quizá útil al comerciante en monedas, pero falto del más elemental rigor para ser empleado por cualquier investigador serio. No deja de ser curioso, también, que la autora utilice la versión de 1959 de la obra de Gil Farrés, cuando desde 1976 los estudiosos disponemos de una nueva versión actualizada y revisada de la misma. Tampoco resulta comprensible que la autora cite la obra de L. Saez referente al reinado de Enrique IV y no la del mismo autor referente a Enrique III, si efectivamente considera que las monedas del hallazgo son todas de este último.

Se apunta que el tesoro fuese ocultado con motivo de la inestabilidad creada por las guerras con Granada. Desde luego no entraremos en lo discutible que ello resulta, teniendo en cuenta lo localizado de estas contiendas ya a finales del XIV y la larga distancia que separa Córdoba de Granada. Por nuestra parte nos llama más la atención el hecho de las 53 monedas de la lejana Burgos, las 12 de Toledo, las 3 de Cuenca y las sólo 12 de la cercana y prolífica ceca de Sevilla. Este punto, en cambio, no merece comentario a pesar de resultar completamente atípico, pues como es sabido, por norma la moneda más abundante en un tesoro es la del taller más cercano y más cuando éste es de gran producción, como es el caso de Sevilla. Por otra parte, el hecho de no haber podido estudiar 20 piezas del conjunto inicial, hace difícil poder afirmar si todo el tesoro estaba compuesto por blancas o había otros valores monetarios de vellón.

que conduirà a estimular les descobertes geogràfiques com ha assenyalat Pierre Vilar.

Intent d'aproximació quantitativa a un fenomen monetari que caldrà refer amb més dades, però que dibuixa ja unes hipòtesi prou suggestives.

M. CRUSAFONT

FEIJOÓ CASADO, F., y FEIJOÓ CASADO, A. M. *Ceca de Ciudad Rodrigo y resello en la Casa de Moneda de Trujillo,* Institución Cultural «El Brocense» de la Excma. Diputación de Cáceres (Cáceres), 1984, 122 pp.

Els autors presenten la publicació de documentació d'aquestes dues seques, que actuaren en èpoques molt diferents, procedent en sa major part del *Archivo General de Simancas.*

La seca de Ciudad Rodrigo degué crear-se vers el 1469, tot coincidint amb el període en què es varen obrir tantes altres seques per autorització reial. Els autors publiquen cinc documents referents a aquesta seca com són: nomenament d'obrers i moneders, llicència per a encunyar, relació d'obrers de la seca, nomenament de tresorer, i concessió de mercat franc a la ciutat.

Els documents de la seca de Trujillo publicats ens fan conèixer que en aquesta ciutat s'obrí una seca l'any 1641 per a ressegellar la moneda de billó. El motiu de la creació d'aquest taller per a ressegellar és probablement la necessitat de moneda per a pagar les tropes enviades a Portugal amb motiu de la Guerra del 1640, any en el qual començà també la Guerra dels Segadors a Catalunya.

No hi ha dubte de l'interès de tots aquests documents que els autors ens fan conèixer i amb els quals la numismàtica castellana, encara tan mancada d'estudis, haurà d'avançar.

A. M. BALAGUER

GOMES MARQUES, Mario, editor. *Problems of medieval coinage in Iberian Area.* Santarem, 1984.

Mario Gomes Marques, professor de la Universitat de Lisboa, ha cercat, amb aquesta convocatòria centrada en l'àrea ibèrica medieval, d'apropar al lector anglosaxó la problemàtica del món hispà medieval, habitualment oblidat en els estudis de conjunt. També ha procurat de fer conèixer entre nosaltres noves tècniques d'anàlisi, útils a la numismàtica, tot incorporant a l'equip, estudiosos d'aquestes noves eines d'investigació: Carter, Day, Stahl. D'altra banda cal remarcar la notable aportació dels propis portuguesos al tema de les anàlisi no destructives mercès al seriós treball de Peixoto Cabral.

J. Pellicer aportà un estudi metrològic, essent un dels primers temes que donaven una visió de conjunt de l'àrea peninsular en una temàtica particularment complexa. Cal remarcar també de forma especial les dues magnífiques ponències d'Anna M. Balaguer, tocant dos temes difícils i fonamentals. Un d'ells, un estudi comparatiu del *ius monetae* als diferents regnes peninsulars. En comentar el competent treball d'Anna Balaguer, el professor Gomes Marques s'estranyà i es lamentà públicament del poc recolzament rebut en el camp professional en el nostre país una persona que demostrava palesament el seu alt nivell científic.

Els amonedatges portuguesos i catalans foren tractats respectivament, pel propi Gomes Marques i per M. Crusafont i Sabater. Fou molt de lamentar l'absència d'estudiosos castellans, que havien d'haver cobert el seu sector.

Complementà aquesta àmplia panoràmica de les ponències un excellent conjunt de comunicacions, la major part de les quals foren a càrrec d'autors portuguesos.

Ens cal felicitar el Dr. Gomes Marques i els seus col·laboradors, tant per l'alt nivell assolit com per l'ambient cordialíssim que saberen crear dins un Simposi Numismàtic que sempre recordarem amb enyorança.

Pel que fa al volum que comentem, resta des d'ara com un punt de referència obligat en emprendre qualsevol estudi sobre l'àrea ibèrica medieval.

M. CRUSAFONT

MATEU Y LLOPIS, F. «Un comentario al texto *Coneixences de les Monedes* de los Memoriales de Pere Miquel Carbonell». *Medievalia* 2. Bellaterra, 1981.

En base a dades documentals, històriques, paleogràfiques, de lèxic i numismàtiques l'autor arriba a la conclusió de que el conegut tractat de monedes atribuït fins ara a Pere Miquel Carbonell és en la seva major part obra de Jaume García, arxiver que fou de Joan II i no «por Pere Miquel Carbonell que lo fue de Fernando el Católico», segons afirma l'autor. Aquesta darrera afirmació és inexacta ja que Carbonell fou fet arxiver per Joan II l'any 1476, càrrec que mantingué, això sí, en temps de Ferran el Catòlic. Aquest fet treu força a les argumentacions històriques i numismàtiques ja que res impediria que Carbonell hagués redactat la major part del tractat vers el 1476, justament en la cronologia aproximada en que el situa Mateu, per bé que fos completat més tard, en la data de 1490 consignada en el propi tractat, en una adició de noves dades. No entrarem en les altres argumentacions, per no ésser de la nostra especialitat.

M. CRUSAFONT

METCALF, D. M. Notes on some hoards and stray finds from the time of the Crusaders, *Hamburger Beiträge zur Numismatik,* vol. 27/29, 1973/75, 67-83, illust.

Entre les troballes n'hi ha una de les monedes espanyoles d'Acco.

L. V.

MILIAN BOIX, Manuel, i col·laboradors. *El Papa Luna y su evocación en el arte castellonense.* Castelló, 1982.

Ressenyem aquest acurat catàleg de l'exposicó del mateix títol per a constatar, com sol ésser habitual, la pobresa amb què es tracta l'aspecte numismàtic, representat només per un dibuix antic d'un dels tipus encunyats per Pere de Luna. S'ignora doncs tota la bibliografia bàsica sobre el tema. Prova de la necessitat, no tan sols de fer bona tasca numismàtica, sinó de fer-la conèixer.

M. CRUSAFONT

PALACIOS RAFOSO, A., ARANDA LINARES, C. Un tesorillo de dirhemes almohades en Algodonales, *Estudios de Historia y Arqueología Medievales,* II, 1982, Cádiz, 101-109, V lám.

Petit tresor de la província de Cadis de 79 dirhems i 2 trossos, pertanyents a les seques de Jerez, Sevilla, Marrakech, Fes, Tremecen i sense seca. Es dóna el pes que va de 1.46 a 1.55 grs.

L. V.

RUEDA SABATER, Mercedes. *Los florines del Museo Arqueológico Nacional de Madrid.* A.N.E. Barcelona, 1984.

Malgrat el seu caràcter de col·leccions públiques, els museus no sempre resulten còmodes ni accesibles per a l'investigador. No fa ni dos anys Anna M. Balaguer, després de passar-se tota una setmana a Madrid, no assolia sinó de poder treballar poc menys de quatre hores amb el monetari del M.A.N., amb ben poc profit, donat el desordre dels seus fons. En una nostra recent visita podíem comprovar com les monedes de la sèrie comtal catalana que no havien aparegut en aquella ocasió sorgien ara a dotzenes i com entre les monedes locals del s. XVII descobríem amb astorament un preciós diner episcopal de Vic.

Resulta per tant de gran utilitat que algú que tingui temps per perdre es prengui la feina de publicar algun fons, com és el cas, ara, dels florins d'or, entre els quals la major part, de la Corona Catalano-Aragonesa. No cal dir que des del nostre lloc a la Junta de l'A.N.E. recolzarem des del primer moment la publicació d'aquest fons i ens prenguerem la feinada de revisar el catàleg, que era ple d'errors. Al capítol d'agraïments no s'esmenta per a res l'*Asociación Numismática Española* que ha fet l'esforç de l'edició.

La catalogació inclou pràcticament la totalitat de l'interès de la publicació ja que la part interpretativa resulta nula, sinó desorientadora. Hom podria creure amb la manca de rodatge de l'autor si no es trobés amb l'evidència de la poca seriositat. La troballa de Pamplona no és mai estudiada en conjunt sinó només pel que fa als florins. Es donen per falsos els florins curts de pes, tot ignorant el fet documentadíssim del seu retallat. Atribueix florins a Reiner d'Anjou. Diu que el florí tenia un caràcter «interregional». Les afusellades del meu llibre són impressionants: l'autor «opta» per atribuir els florins de marca torre a València i «opina» que els de marca flor de punts són els de Barcelona, tot plegat no fent altra cosa que copiar fil per randa les nostres argumentacions i, encara, no totes, ja que s'omet l'anàlisi de troballes. S'afirma que les marques no poden ésser de moneders, quan ha quedat demostrat que ho són, almenys el d'espasa i el de cap de moro. Inútil comentar les barrabassades que l'autor ens fa dir: «Alfonso IV, según Crusafont, dejaba a los monederos actuar a su aire». «Crusafont para simplificar el problema opta por la posibilidad de que el escudo de Dez Pla y el rombo ajedrezado son el mismo.» No cal dir que mai hem dit semblants coses. En el primer cas parlàvem de la magnanimitat d'Alfons que fàcilment accedia a les peticions dels *estaments representatius de cada regne*. En el segon cas no cercàvem pas una «simplificación del problema» sinó que demostràvem la identitat de les dues marques: la Desplà, pels documents de Botet i el cairó amb escacs pel segell del propi Desplà publicat per Sagarra.

Cal advertir també al lector que la pretesa descoberta del quart de florí de Joan I no té pas fonament. L'autor presenta una peça retallada en la qual no s'hi pot apreciar la marca de seca i de la inicial del rei només se'n veu la meitat inferior. Naturalment tant pot ésser una I de Ionnes com la part inferior de la P de Petrus. Tenint present que fins al moment només es coneixen quarts de florí del regnat de Pere III, resulta completament gratuït intentar l'atribució a Joan en base a aquesta peça.

Creiem que aquests exemples són suficients per a poder jutjar la qualitat tècnica i ètica de l'autor.

M. CRUSAFONT

SÁENZ-DÍEZ, J. I. «Acuñaciones de los aliados magrebies del Califato de Córdoba». *Gaceta Numismática*, 73, juny, 1984, pp. 55-60.

L'autor, en aquesta comunicació presentada a la «I Trobada d'Estudis Numismàtics» (1963), tracta d'un tema tan interessant com desconegut, les encunyacions de les tribus nord-africanes aliades de Còrdova en el segle IV de la Hègira. Més conegut és el fet de les encunyacions «oficials» fetes pels califes en seques africanes com Fas, Sijilmasa o Nakur, de les quals l'autor no tractarà aquí. Com és sabut

en el segle X tant els omeies cordovesos com els fatimides intenten tenir un paper hegemònic al Magreb amb mires al control de les rutes de l'or centreafricà, per això hi ha aliances amb diferents tribus nordafricanes, la qual cosa origina lluites i canvis de bàndol contínues. Les monedes descrites per l'autor (dirhems de plata) per les seves característiques tipològic-estilístiques no poden ésser considerades com a encunyacions regulars andalusis al nord d'Àfrica, malgrat que porten el nom del califa, i cal considerar-les com a encunyacions de les tribus aliades. Una altra dada important és que el metall no sembla tenir pas la qualitat del de les emissions andalusis. No hi ha dubte que aquest treball haurà de donar unes primeres bases per a la classificació de moltes peces. Esperem que l'autor en treballs successius ens doni encara a conèixer noves peces i noves dades, ja que el tema és just iniciat aquí.

A. M. B.

SPAHR, Rodolfo. *Le monete siciliane dagli aragonesi ai borboni (1282-1836).* Segona edició. Basilea - Graz, 1982.

Abans de morir a l'edat de 87 anys, l'any 1981 a Basilea, Spahr tingué encara la possibilitat de revisar proves de la segona edició de la seva coneguda obra sobre la moneda siciliana. En aquesta nova versió l'autor incorpora noves peces (entre elles el diner de Ferran II publicat per nosaltres a ACTA l'any 1974, sense citar però aquest precedent), tot completant i posant al dia el recull.

Els dos llibres de Spahr sobre la moneda siciliana han estat una eina utilíssima per a la classificació d'aquesta sèrie monetària, essent una catalogació molt acurada i ben sistematitzada. Cal només lamentar que l'autor, que mostra haver treballat amb documentació de seca es limiti a un eixut catàleg, sense pràcticament incorporar cap dada històrica o documental. Unes petites introduccions ens presenten unes dades elementals històriques de cada regnat, però la història monetària queda totalment marginada.

Cal celebrar, de tota manera, la reaparició d'aquesta obra, de molt de temps enrera exhaurida, per quant constitueix una eina imprescindible per a la classificació de les monedes d'aquesta sèrie. És per a nosaltres de gran interès la part que correspon a la Corona Catalano-Aragonesa, per bé que l'autor es refereixi sistemàticament als «aragonesi».

M. CRUSAFONT

VITAL, N. F. «Monetário pré-cristao corrente nos seculos XI e XII». *Numismática*, núm. 20, gener, 1981, pp. 3-7.

L'autor ens ofereix una visió molt sintètica del circulant a Lleó, Castella i Portugal en els segles XI-XII. El treball té un caràcter més aviat divulgatiu i recull informacions de les obres numismàtiques més destacades. No per això, però, oblida d'incloure les interessants dades del treball de B. Martín Mínguez «Notas Numismáticas recogidas de la Crónica de Aguilar de Campoo y de otros escritos» (1916).

A. M. B.

MODERN I CONTEMPORANI

ESCORTELL PONSODA, M. «Lote de monedas (onzas), españolas y americanas, siglos XVIII y XIX halladas en Ore (Luarca)» *Archivium*, XIX, Universidad de Oviedo, 1969, pp. 99-115.

L'autora dóna a conèixer una important troballa d'unces dels regnats de Carles III, Carles IV i Ferran VII. Aquestes peces aparegueren en fer estelles un

moble antic. El tresor es dispersà, però es pogueren recuperar 28 peces les quals ingressaren al Museu Arqueològic d'Oviedo. La darrera moneda del conjunt estudiat és de l'any 1921.

L'autora fa un estudi detingut de la troballa tot tenint en compte el context històric i tot donant una descripció de les peces, malgrat que hi trobem a faltar una referència bibliogràfica. No hi ha dubte que treballs com el que comentem hauran d'ésser de gran utilitat quan hom vulgui emprendre un estudi seriós de la circulació monetària dels segles XVIII-XIX.

A. M. B.

HOWARD, T. C. Stamp money, 1936-1939, issues of the Spanish Civil war, *International Bank Note Society Journal*, Auburndale, Florida, vol. 23, n. 1 (March 1984), 18-20, illus.

Tracta dels cartons circulars amb l'escut de la República imprès en un costat i en l'altre un segell de correus adherit.

L. V.

VILARET I MONTFORT, Joan. Les monedes de cooperativa de S. Feliu de Guíxols». *Estudis sobre temes del Baix Empordà*. Vol. 2. Sant Feliu de Guíxols, 1983.

Dins els estudis de numismàtica local cal anar completant, amb estudis com el present, la panoràmica de les iniciatives monetàries de moltes poblacions catalanes. Només així serà un dia possible de sumar una visió global sobre aquest aspecte tan interessant de la nostra història monetària. L'autor descriu (amb algunes petites imprecisions) una amplíssima gamma de monedes de cooperatives de Sant Feliu de Guíxols, tot aportant dades de gran interès referents a la seva encunyació i circulació.

M. CRUSAFONT

MEDALLÍSTICA

ICHÉ, Maurice. «La médaille des volontaires catalans de l'armée française 1914-1918». *La Pallofa*, núm. 15. Perpinyà sense data (1984?).

Documentat estudi sobre l'emissió d'aquesta medalla, que commemora un dels més generosos sacrificis fet per un nombrós grup de joves catalans en un intent, malauradament frustrat d'assolir un reconeixement de la nostra nació. L'autor descriu detalladament el diploma que acompanya la condecoració, tot plegat iniciativa del Comitè franco-català pels voluntaris.

M. CRUSAFONT

TOUS DE CIRERA, Pilar. *Medalles*. Barcelona, 1951.

La vertent més humil de la medallística la constitueix l'emissió de medalles religioses per part dels santuaris, que eren venudes com a record i objecte de devoció als peregrins que hi acudien. És un sector medallístic fins fa ben poc menystingut i que té el seu interés. D'una banda per la seva vastíssima producció i varietat, que permet seguir en minúsculs treballs artístics l'evolució dels estils. D'altra banda aquesta vertent ens dóna fe de santuaris avui abandonats i fins i tot enderrocats, dels quals se n'ha conservat aquest humil recordatori. L'actual deca-

dència d'aquest costum, que ha fet que molts santuaris encara molt visitats no disposin ja de les seves medalles ens motiva més a la recerca i estudi dels exemplars antics que se n'han conservat.

Darrerament un professor alemany que ens visità, atret per aquesta temàtica quedà astorat de la gran quantitat d'encunyacions que aquesta devoció havia motivat al nostre país. Rebotat del Gabinet Numismàtic de Catalunya on no pogué veure cap medalla, per molt que s'hi esforçà, nosaltres l'adreçàrem a la visita de col·leccions particulars que li foren de molta utilitat.

En ocasió d'aquest nou interés per aquest humil sector medallístic potser resulta escaient de recordar el treball de Pilar Tous, que ja l'any 1951 publicà un primer recull, acompanyat de gloses poètiques.

M. CRUSAFONT